

Sim. OLA-ITA

T=12/404

J'u. 2001  
u APP.

~~Laurens van Krevelen~~

1183/A

European Parliament, Committee on Culture, Youth, Education, the  
Media and Sport  
Public Hearing on Reading and Electronic Books, 25 June 2001

**Changing Patterns in Reading and the European Book Market**

Presentation by Laurens van Krevelen

Former president of the Royal Dutch Book Trade Association KVB,  
Amsterdam

Former Director of Meulenhoff & Co Publishers, Amsterdam

08-1183 A fin & sim

**NB!**

Geachte dames en heren vertalers,

Aan deze tekst, die u ongetwijfeld reeds ontving van het secretariaat  
van de cultuur-commissie, zijn enkele alinea's toegevoegd, die zijn  
onderstreept. Mijn excuses voor de last die dat wellicht oplevert.

**Veranderende Leesgewoonten en de Europese Boekenmarkt**

Mijnheer de Voorzitter,

Dames en Heren Leden van het Europees Parlement,

Het is mij een eer u iets te zeggen over de boekenwereld in de Europese Unie in samenhang met de nieuwe elektronische uitgeefmedia en tegen de achtergrond van de veranderende leesgewoonten. Van 1968 tot eind 2000 ben ik werkzaam geweest als uitgever van boeken, eerst op ~~de~~ het gebied van de medische wetenschap, en later voornamelijk op het gebied van de bellettrie en de culturele non-fiction. In die periode heb ik ook diverse functies vervuld in de organisaties van de boekenwereld. Sinds het begin van dit jaar ben ik niet meer verbonden aan een uitgeversbedrijf noch aan een branche-organisatie, zodat ik spreek op persoonlijke titel. Zoals u zojuist vernam, is mevrouw Mechthild von Alemann, directeur van de Federatie van Europese Uitgevers, door ziekte

~~Verhinderd het onderwerp van deze hearing vanuit de visie van de Europese boekenuitgevers toe te lichten. Ik sprak haar enkele dagen geleden over de bijzondere aspecten die zij onder uw aandacht wilde brengen. Ik ben zo vrij een aantal daarvan op te nemen in mijn betoog, zodat ik op sommige plaatsen tevens het standpunt van de Europese uitgevers naar voren zal brengen.~~

Als uitgangspunt kies ik uw recente resolutie met de titel *Een nieuw tijdperk voor boeken*<sup>1</sup>. Laat ik voorop stellen dat ik deze resolutie bijzonder waardeer om haar genuanceerdheid en grote zorgvuldigheid. U besteedt daarin niet alleen aandacht aan de nieuwe elektronische uitgeefmedia, maar ook aan de gedrukte media, en u wijst terecht op de auteursrechtelijke aspecten, de bibliotheekvoorzieningen, de rol van het onderwijs voor de instandhouding van de leescultuur, de positie van de boekhandel en de specifieke marktregulering voor het boek in vele lidstaten van de Europese Unie. Al is het waar dat de nieuwe media een nieuw tijdperk inluiden, u gaat er terecht van uit dat de gedrukte media een eminente plaats zullen behouden.

Hoe groot de invloed van de buitengewoon ingenieuze elektronische media ook zal zijn, zij zullen de bestaande schriftcultuur met haar boeken, tijdschriften en andere geschriften niet kunnen vervangen. Ze vormen wel een belangrijke aanvulling en verrijking. Vaak wordt de uitvinding van het Internet, de voor het publiek meest manifeste uiting van de elektronische revolutie, vergeleken met de uitvinding van Gutenberg. De geschiedenis kan ons wat dat betreft belangrijke lessen leren.

Door Gutenberg's uitvinding van de losse drukletter, in 1452, is het boek uit de beslotenheid van de kloosterbibliotheken en hun scriptoria getreden, en heeft het een essentiële maatschappelijke functie gekregen bij de overdracht en verspreiding van wetenschap, geschiedenis en literatuur. Het massamedium boek heeft de koers van de Europese cultuur mede bepaald en individualistisch gemaakt. Maar het boek is niet door ieder toegejuicht; reeds in 1485 werd voor het eerst censuur op

boeken ingesteld, en die heeft de boekenwereld eeuwenlang geteisterd. ~~Ook werd al heel snel de roefdruk uitgevonden, die een bedreiging vormde voor de betrouwbaarheid van de tekst en voor de bedrijfsvoering van de oorspronkelijke uitgever.~~ In 1492 werd door de Venetiaanse republiek voor het eerst een wettelijke bescherming verleend aan uitgevers. Daardoor kon de uitgeverij juist in Venetië haar eerste bloeitijd beleven. De feitelijke afwezigheid van censuur in de Nederlandse republiek van de 17<sup>e</sup> en 18<sup>e</sup> eeuw, toen Europa grotendeels nog onvrij was voor nieuwe denkbeelden, zorgde voor een grote bloei van de Nederlandse uitgeverij, die daardoor heeft bijgedragen aan de verspreiding van de ideeën van de Verlichting. In de 19<sup>e</sup> eeuw werd geletterdheid en de toegankelijkheid van boeken voor de gehele bevolking een Europees cultuurideaal, dat in de loop van de 20<sup>e</sup> eeuw gestalte heeft gekregen dankzij gericht cultuurbeleid met betrekking tot taalonderwijs, auteursrecht en openbare bibliotheekvoorzieningen.

De lessen uit de Gutenberg-revolutie zijn duidelijk: in het belang van de ontwikkeling van de gehele samenleving is het noodzakelijk te zorgen voor een goede auteursrechtelijke bescherming van auteurs en hun uitgevers en voor grondig taalonderwijs, terwijl alle vormen van censuur moeten worden vermeden; daardoor wordt de kwaliteit en de pluriformiteit van de informatiestromen bevorderd. Deze lessen gaan evenzeer op voor de digitale informatiestromen.

De digitale revolutie, die vooral dankzij het WWW sinds ongeveer tien jaren bezig is een grote plaats in te nemen in het leven van iedere burger, heeft tekstuele interactiviteit en snelle zoekprocedures naar en in geschriften mogelijk gemaakt, en dat is een grote innovatie. ~~Maar~~ de culturele waarde en het maatschappelijke nut van het medium boek, met zijn lange, gestructureerde teksten, zijn daardoor ongewijzigd gebleven. Het medium boek wordt door het elektronische medium niet bedreigd, en zal zelfs onmisbaar blijken om de digitale, interactieve media optimaal te kunnen benutten. Het is noodzakelijk de leesvaardigheid en de geletterdheid te blijven bevorderen, de intellectuele eigendomsrechten te blijven beschermen en de boekenmarkten en bibliotheekvoorzieningen in

ere te houden. Dat alles bevordert mede de informatiemaatschappij en de pluriforme en individualistische traditie van de Europese cultuur. De directeur van de UNESCO-divisie voor Boeken en Copyright, Milagros del Corral, schreef onlangs een belangwekkend artikel over boeken en hun uitgevers in de 21<sup>e</sup> eeuw. Zij stelde het volgende vast: *Whatever happens quantitatively to these two methods of conveying information – the book for reflection, the Internet for rapid processing of information – the traditional teaching of reading and the learning of writing will remain the part of entry for everyone.*

Maar, zult u zich afvragen, is er dan geen reden voor ongerustheid? Mijn antwoord daarop is: ongerustheid is misplaatst; wel is er alle reden voor grote zorgvuldigheid in het te voeren beleid. In de meeste lidstaten van de Europese Unie wordt sinds enkele decennia een gestage afname van de aan lezen bestede vrije tijd geconstateerd. In Nederland bij voorbeeld daalde de gemiddelde leestijd in de periode van 1975 tot 1995 van 6 uur tot 4 ½ uur per week.<sup>3</sup> In Duitsland daalde de leestijd in de periode van 1992 tot 2000 van 5 ½ uur tot 5 uur per week.<sup>4</sup> In vrijwel alle lidstaten stagneert of daalt de totale afzet van boeken; ~~de boekenomzet houdt in de meeste lidstaten de inflatie niet bij.~~ Zijn dat dan geen tekenen dat het slecht gaat met de leescultuur en met het boek? Natuurlijk leidt deze ontwikkeling tot vele problemen in de boekenwereld, en er vloeien ook sociale problemen uit voort. Toch acht ik het een misvatting om uit te gaan van een doemscenario, en ik bestrijd het cultuurpessimisme dat het einde van de leescultuur en van het boek voorspelt. Verontrustend is wel, dat de daling in de gemiddelde leestijd zeer sterk is in de leeftijdsgroep van 12 tot 25 jaar, en dat vele niet of nauwelijks lezende jonge ouders hun taalarme en ongeletterde gedrag zullen overdragen op veel kinderen; uit onderzoek is gebleken, dat taalgevoeligheid, die een voorwaarde is voor leesvaardigheid, wordt aangeleerd in de allereerste levensfase.

Het 19<sup>e</sup> eeuwse Europese cultuurideaal van algemene geletterdheid voor alle burgers is door de sterke opkomst van de vooral visueel en auditief gerichte populaire cultuur verdrongen. De boekenwereld heeft weliswaar veel plaats ingeruimd voor een steeds groter aanbod van titels die

aansluiten bij de populaire cultuur, maar och heeft het boek veel terrein verloren bij de huidige jongerengeneratie.

In een groot recent onderzoek van de Stiftung Lesen in Mainz<sup>5</sup> naar de leesgewoonten in Duitsland gedurende de periode van 1992 tot 2000, is vastgesteld dat de meest frequente internetgebruikers ook intensieve boekenlezers zijn, en omgekeerd, dat de intensieve boekenlezers onder de 29 jaar ook intensieve computergebruikers zijn. Er is een veel nauwere samenhang tussen digitale geletterdheid en traditionele geletterdheid dan vaak is verondersteld. In een recent onderzoek van de Amsterdamse Stichting Lezen<sup>6</sup> wordt geconstateerd dat het niet zinvol lijkt om traditionele geletterdheid af te blijven zetten tegen digitale geletterdheid.

De briljante Italiaanse schrijver Umberto Eco, die zich als wetenschapsman vaak heeft verdiept in de problemen van communicatie via geschriften, zei in een congres over de toekomst van het boek: *In my periods of optimism, I dream of a computer generation which, compelled to read a computer screen, gets acquainted with reading from a screen, but at a certain moment feels unsatisfied and looks for a different, more relaxed and differently committed form of reading*<sup>7</sup>. Die vorm is het boek.

De Italiaanse uitgeversassociatie AIE, waarbij ruim 400 uitgevers zijn aangesloten, heeft zich tot haar grote spijt genoodzaakt gezien zich onlangs te bij de Europese Ombudsman te beklagen over het project Culture 2000, in verband met de onzorgvuldige en discriminatoire behandeling door het Directoraat Generaal Educatie en Cultuur van de Europese Commissie. De Italiaanse uitgevers, gesteund door de voornaamste Europese opleidingsinstituten voor de uitgeverij en door de Federatie van Europese Uitgevers, hadden een project ingediend bij de Europese Commissie in het kader van Culture 2000, gericht op een nieuw inter-Europees opleidingsprogramma voor co-editie van gedrukte en multimediale uitgaven. Dit belangwekkende project is terzijde geschoven ten gunste van vage projecten die nauwelijks beantwoorden aan de specificaties van het betreffende onderdeel van Culture 2000. De Europese uitgevers zijn teleurgesteld over de miskennis door de

Europese Commissie van het belang van dit project voor de cultuur in Europa, en zijn menen ook dat hun concurrentiepositie ten opzichte van Amerikaanse en andere buiten-Europese uitgevers door dit beleid wordt geschaad.

Vrijwel alle uitgeverijen van de Europese Unie werken allang grotendeels met digitale technieken voor hun redactionele, productionele, commerciële en administratieve bedrijfsvoering. Van die enorme verandering binnen het uitgeversvak is weinig ophef gemaakt, maar het is niet teveel gezegd dat de uitgeverij nagenoeg volledig is geïnnoveerd. Voor het lezerspubliek zijn de nieuwe distributie- en publicatievormen zoals boekenverkoop via internet, printing on demand en elektronische boeken pas duidelijke aanwijzingen dat er door de elektronische media iets is veranderd in de boekenwereld, maar de betekenis daarvan moet niet worden overschat.

Over de activiteiten van internetboekwinkels als Amazon.com en Bol.com is veel ophef gemaakt, maar tot dusverre is hun bereik naar verhouding minimaal. In Duitsland, bij voorbeeld, koopt 4 % van de boekenkopers wel eens via het internet<sup>8</sup>. In Nederland was in het jaar 2000 het marktaandeel van internetboekhandels slechts 0,8 %, buitengewoon veel lager dan nog kort geleden werd voorspeld<sup>9</sup>; het ziet er niet naar uit dat er spoedig een significantief marktaandeel wordt bereikt. Er zijn geen internetboekhandels bekend waar een positief bedrijfsresultaat wordt behaald, niettegenstaande de beurskoers van hun aandelen. Ook hier zal blijken dat de zogenaamde 'nieuwe economie' een luchtbel is, die leegloopt in de gewone economie. De meeste boekenkopers van Europa willen boeken eerst kunnen doorkijken alvorens die te kopen, en dat kunnen de internetboekhandels nu eenmaal niet bieden. Juist daarom zal het voortbestaan van zoveel mogelijk plaatselijke boekwinkels een voorwaarde zijn voor de toekomst van het medium boek en daarmee van de geletterdheid in Europa. Daarom ook is de speciale marktordening via vaste boekenprijzen in een groot aantal lidstaten een randvoorwaarde. ~~Natuurlijk dient tevens elke vorm van belasting van lezen en op de aankoop van boeken te worden vermeden,~~

zowel voor gedrukte boeken als voor elektronische informatiedragers met boekachtige content. Belasting op lezen benadeelt de spreiding van cultuur, ook op de elektronische snelwegen. De Federatie van Europese Uitgevers wil onder uw aandacht brengen, dat uw nadrukkelijke aanbeveling aan de Europese Commissie om het lage of het nul-tarief dat in 13 van de 15 lidstaten wordt toegepast voor boeken en andere gedrukte media ook zou moeten gelden voor elektronische uitgaven, door de recente voorstellen van de Europese Commissie geheel worden genegeerd. De Europese Commissie heeft daarentegen voorgesteld om elektronische uitgaven en publicaties op het Internet te belasten met het hoge BTW-tarief, blijkens haar Mededeling *Tax policy in the European Union – Priorities for the year ahead*<sup>10</sup>. Ook heeft de Europese Commissie aangekondigd om de lage tarieven voor onderling vergelijkbare goederen en diensten te herzien. De Europese uitgevers zijn buiten gewoon ongerust over deze voornemens van de Commissie, en zij verzoeken u erop toe te zien dat gedrukte publicaties niet worden geschrapt uit Annex H van de 6<sup>e</sup> Richtlijn op de BTW.

Printing on demand, de veelbesproken innovatie van het boek, is inderdaad een belangwekkende nieuwe grafische techniek, waarnaar uitgevers al tientallen jaren hebben uitgezien, en zij bestaat nu eindelijk. Ze wordt reeds intensief door uitgevers gebruikt voor de productie van kleine oplagen vanaf 200 exemplaren. Voor kleinere oplagen is printing on demand op dit ogenblik echter nog te kostbaar, zodat zij nog niet kan worden toegepast voor individuele aanvragen van het publiek. De afdrukprijzen zullen eerst nog drastisch moeten dalen voordat die techniek een vernieuwende rol kan spelen in de boekdistributie.

X Het elektronische boek, dat sinds enige jaren in verschillende modellen op de markt is, is eveneens nog veel te kostbaar en te gebruiksonvriendelijk om een publiekssucces te kunnen worden. De vooruitzichten dat de huidige leesapparatuur een plaats kan verwerven op de boekenmarkt zijn zelfs uiterst onzeker. Misschien wordt het elektronische boek pas dan een alledaagse realiteit zodra er grootbeeld gsm-apparatuur ontstaat, waarmee ook lange teksten kunnen worden

gelezen. Op dit ogenblik is het elektronische boek nog alleen een belofte voor de toekomst. Uitgevers en auteurs zullen die mogelijkheid om boeken elektronisch te verspreiden overigens toejuichen. De Federatie van Europese Uitgevers maakt zich wel grote zorgen over de opzet van de programma's van de Europese Commissie op het gebied van e-learning. Deze programma's zijn vooral gericht op infrastructuur, maar de bevordering van content wordt verwaarloosd. De Europese uitgevers verbazen zich er bovendien over dat de Europese Commissie zo weinig rekening houdt met de ontwikkeling van de onontbeerlijke business-modellen op de elektronische snelweg; die zijn een voorwaarde voor investeringen in het ontwikkelen van content.

Vanzelfsprekend heeft het onderwijs een essentiële taak om de nieuwe generaties Europeanen vertrouwd te maken met de nieuwe elektronische media. Maar vaak worden de mogelijkheden van ICT in het onderwijs sterk overschat. Sommige vormen van kennisoverdracht vereisen nu eenmaal docenten en boeken, en voor het leren beheersen van de nieuwe technieken is het nodig om vertrouwd te zijn met de traditionele geletterdheid. Het schoolboek zal een uiterst belangrijke plaats moeten behouden in het onderwijs, in samenhang met andere media. In een recent literatuuronderzoek van de Nederlandse Stichting Lezen<sup>11</sup> is geconstateerd dat vele deskundigen op het gebied van educatie vinden dat nog geen duidelijke conclusies kunnen worden getrokken uit de effectiviteit van ICT in het onderwijs; wij staan nog teveel midden in de ontwikkelingen van die nieuwe media, en dienen daarom de traditionele media in ere te houden. Een recent Brits onderzoek bij 800 primary schools, dat in maart 2001 werd afgesloten, heeft deze visie bevestigd: de examenresultaten bij onderwijs met schoolboeken bleken tweemaal zo gunstig als bij onderwijs met ICT media.<sup>12</sup> Bovendien zijn schoolboeken veel goedkoper dan ICT-media.

*James en Helen afvaardigden,*

Geletterdheid begint met taalverwerving en taalonderwijs. Daarom hecht de boekenwereld aan dat onderdeel van het onderwijs een bijzondere waarde, zeker in het Europese Jaar van de Talen. De opmerkelijke Engelse historicus Timothy Garton Ash schreef onlangs een



veelbesproken essay over de uitbreiding van de Europese Unie. Daarin merkte hij op: *In Europe, the question of language is the most fundamental. En ook: Democratic politics needs words with which people feel at home.*<sup>13</sup> Geletterdheid is in Europa een van de grondslagen van de democratische samenleving. in de eigen taal

Uw voorstel om een Europees Jaar van het Boek in te stellen zal naar mijn verwachting worden toegejuicht door de boekenwereld in de Europese Unie. Maar in feite is elk jaar in Europa een jaar van het boek en van het lezen. Daarom zou het tevens overweging verdienen om de ontwikkeling van de leescultuur en van de boekenwereld op een eenduidige, onderling vergelijkbare wijze te onderzoeken. Er bestaat veel onderzoek binnen de lidstaten, maar dat is niet of nauwelijks vergelijkbaar. Ik geef u in overweging de Europese Commissie voor te stellen de leesgewoonten en de positie van het boek in periodieke onderzoeken te volgen en de gegevens te analyseren voor het te voeren beleid. De Europese boekenwereld zal daarover ongetwijfeld overleg willen voeren. Die aanbeveling is overigens ook al in juli 1999 gedaan in het rapport, getiteld *Competitiveness of the European Union Publishing Industries*, waarin de bevindingen werden beschreven van het onderzoek dat de Finse Turku School of Economics and Administration heeft uitgevoerd in opdracht van het Directoraat-Generaal Enterprise van de Europese Commissie. De rapporteurs constateerden: *Data deficiencies and a lack of easily accessible information seriously disadvantage the industries. The Commission should consider funding a publishing observatory similar to existing observatories in the audiovisual, information technology, and other industries.*<sup>14</sup>

✓ DAN OOK

De Europese uitgevers verbazen zich ~~keer op keer~~ over de afwezigheid van werkelijke belangstelling van de Europese Commissie ~~in het bijzonder van het Directoraat-Generaal Educatie en Cultuur~~ in de bevordering van het boek en het lezen. Vaak lijkt het eerder dat de Europese Commissie de boekenwereld in de Unie tracht te ontmoedigen met haar beleid; blijkbaar ervaart de Commissie de boekencultuur als iets vanzelfsprekends dat geen aandacht en geen bevordering nodig heeft.

Daarmee wordt miskend dat de boekencultuur het resultaat is van langdurige inspanningen van vele generaties van Europeanen, en dat zij nog steeds een essentiële waarde vertegenwoordigt voor de gehele samenleving en de democratie in de Unie.

Europa moet het continent van het boek blijven, wat het al ruim een half millennium is geweest. Uiteraard zal het vanaf nu niet alleen meer gaan om gedrukte boeken, maar ook om hun nieuwe elektronische incarnaties. Het boek is en blijft immers één van de hoekstenen van de pluriforme Europese cultuur.

DANK

<sup>1</sup> European Parliament, A5-0005/2001

<sup>2</sup> Milagros del Corral, *Printed books and their publishers in the 21st century*. Logos Vol 12/1, May 2001, p. 22

<sup>3</sup> *Sociaal en cultureel rapport 1996*, Sociaal en Cultureel Plabureau, Rijswijk 1996, p. 383

<sup>4</sup> *Leseverhalten in Deutschland im neuen Jahrtausend*, Stiftung Lesen / Spiegel-Verlag, Mainz 2001, p. 138

<sup>5</sup> *Leseverhalten in Deutschland im neuen Jahrtausend*, p. 28

<sup>6</sup> Mascha van de Ven, *Nieuwe media en lezen*, Stichting Lezen, Amsterdam 2000, p. 33

<sup>7</sup> Umberto Eco, *Afterword*, in Geoffrey Nunberg (ed.), *The Future of the book*, University of California Press, Berkeley 1996, pp.300-301

<sup>8</sup> *Leseverhalten in Deutschland im neuen Jahrtausend*, p. 97

<sup>9</sup> W.H.M. van Leeuwen en G. Jager, *De stand van boeken t/m vierde kwartaal 2000*. *Speurwerk Boeken Omnibus*. Stichting Speurwerk / KVB, Amsterdam 2001, p. 27

<sup>10</sup> Gepubliceerd op Internet: [http://europa.eu.int/comm/taxation/customs/publications/official\\_doc/com/com.htm#com2001260](http://europa.eu.int/comm/taxation/customs/publications/official_doc/com/com.htm#com2001260)

<sup>11</sup> Mascha van de Ven, *Nieuwe media en lezen*, Stichting Lezen, Amsterdam 2000, pp. 27-32

<sup>12</sup> Rger Watson, *Relationship between School Book Spending & School Results. Report for the European Publishing Council*, London 2001

<sup>13</sup> Timothy Garton Ash, *The European Orchestra*, in: *The New York Review of Books*, May 17, 2001, pp.60-67

<sup>14</sup> *Competitiveness of the European Union Publishing Industries*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg 2000, pp 22-23.